

A BETEMETETT VERMEKBE VALÓ TEMETKEZÉSEK KÉRDÉSE

Egyre gyakrabban hallunk és olvasunk arról, hogy az őskor egyik „horizontját” az jellemzi, hogy az akkori lakosság halottjait a lakótelepeken, és nem külön erre a célra használt helyen temette el. E nézet hirdetői arra hivatkoznak elsősorban, hogy az egykori temetkezéstről tanúskodó emberi csontvázak szeméttet, törmeléket tartalmazó „hulladékgyödrökből” kerülnek elő az „ásatások” során.

Eltekintve a kérdés érdemi részétől, bevezetőben az idézőjelbe tett szavakkal kell foglalkoznom. Tapasztalataim szerint ezek ugyanis igen sok félreértésre adnak alkalmat, s még zavarosabbá teszik a képet, ha netalán hagyományossá válnak és „hulladékgyödör” lesz belőlük.

A horizont szó használata ebben az esetben teljesen indokolatlan. A „horizont” látóhatárt jelent s ennél fogva a vízszintes síkban megfigyelhető terület nagyságára vonatkozik.

Állítólag időhöz kapcsolható jelenségről lévén szó, ebben az esetben nyilván függőleges irányban történő tagolásra kell gondolnunk. A bonyolult kifejezéseket azonban azért is kerülnünk kell, mert ezen az úton haladva könnyen azt a látszatot keltjük, hogy közönséges halandó részére megfoghatatlan megállapításokkal ködösítünk. – Mennyivel egyszerűbb és érthetőbb az „időszak” kifejezés használata! (Az ilyen időszak létezését természetesen részletesen meg kell indokolnunk.)

A „hulladékgyödör, Abfallgrube” régi, örökségként ránkmaradt kifejezés. Értelme csak annyi, hogy bizonyos földbe ásott gödrökben a mai régész törmeléket, szeméttet, több-kevesebb cseréptöredéket, néha majdnem ép, vagy összeállítható edényeket talál. Ilyenekből kerülnek ki a kérdéses csontvázak is, de a régebbi és részben a mai ásatások feljegyzéseiből rendszeresen semmit sem tudunk meg arra vonatkozóan, mit tett az ásató a betemetés körülményeinek tisztázása érdekében, mik a konkrét megfigyelései, illetve feltételezései.

A hulladékgyödör elnevezés helytelensége egyetlen tény alapján sem vitás. Újkőkori lakótelepeinken nem működött semmilyen köztisztasági hivatal, nem ismertek a szemét tárolására vonatkozó szabályrendeletet. Tény ezzel szemben, hogy az ásatások során megfélelő módszerek alkalmazásával számos esetben sikerült kimutatni, hogy melyik gödör volt eredetileg termények tárolására használt verem, hízlalógödör, munkagyödör, vagy éppenséggel halfüstölő földbe ásott része.¹ Ugyanígy megállapítható az is, hogy a bizonyos körülmények folytán feleslegessé vált gödröket természeti erők temették-e be, szándékosan húz-

¹ Szegvár-tűzkövesi ásatásaim során a következőkben leírt módszer alkalmazásával 30-nál több, különböző rendeltetésű gödröt sikerült feltárnom. Az eddigi részpublikációk helyett az összefoglaló feldolgozás befejezés előtt van.

ták be, vagy öntötték teli azokat egy-egy tereprendezés alkalmával törmelékkel. Az elhelyezkedésből, a töltelékföld rétegződéséből az esetek többségében az is megállapítható, hogy a gödörben talált csontváz utólagos betemetés, vagy egyszerűen a szeméttel együtt a gödörbe dobott hulla maradványa-e. – Mindennek megállapítása érdekében azonban két részletben, metszet mentén kell a gödröt kibontanunk, mert a töltelékföld rétegződését, az utólag készült sírgödör határát csakis így sikerül megállapítanunk. Amennyiben a profil elkészítését elmulasztották, a feltárást csak jószándékú, de hibás „ásatásnak” lehet nevezni.

A gödrök alakját, mélységét, betemetésük körülményeit kedvezőtlen talajviszonyok és forró nyári hőségben néha eléggé nehéz felismernünk. A kiszáradt föld színét veszíti, a rétegződés olykor teljesen eltűnik. Sok profil készítésével; ezeknek és az időnkint símára lenyírt szelvény aljának permetezővel történő megnedvesítésével azonban igen sokat javíthatunk. (A rózsás öntözőkanna használata nem válik be, mert helyenkint eliszapósítja a felületet. – Célszerű színszűrő, színes üveglemezen, vagy szemüvegen át megfigyelni a permetezés eredményét. A permetező egyébként szőlőben, vagy gyümölcsösben használt kézi-, vagy magasnyomású készülék lehet.)

Alapos megfigyelés esetén így máris három lehetőség között választhatjuk ki a tényeknek megfelelőt: A csontváz a törmelékkel egyidőben került a betemetett gödörbe; a csontváz a gödör töltelékföldjébe beásott sírgödörben feküdt; vagy nem sikerült a földbejutás körülményeit megállapítanunk. – Ez utóbbi esetben a leletből sztratigráfiai következtetéseket nem szabad levonnunk.

Az említett két első lehetőséghez néhány megjegyzést fűzünk:

A gödör betemetésével egykorú csontváz nem tekinthető feltétlenül sírnak. A csontváz helyzete ilyen esetben is elárulja, hogy temetkezésről, vagy a telepért rombolás után a törmelékkel együtt elföldelt hullákról, ellenséges támadóknak minden kegyelet nélkül a gödörbe dobált testmaradványairól van-e szó. Egyik korábbi cikkemben részletesen bizonyítottam azt, hogy a Hódmezővásárhely – kotacparti ún. hármassír is ilyen volt.²

Nem perdöntő ebben az esetben az sem, hogy az egyik Zsoldos-tanyai csontváz karján kagylókarperectet találtak. Ezt az ékszert talán észre sem vették és rajta felejtették az oszlásnak indult hullán.³

Az említett Zsoldos-tanyai csontvázat Trogmayer Ottó 1968. május 23-án, a szegedi Tud. Ülésszakon tartott előadásában, korábban megírt ellenvetésemet figyelmen kívül hagyva, sírnak nevezte és abból következtetéseket vont le. Konkrét adatokat, pontos sírleírásra támaszkodó cáfolatot nem tartalmazó megállapításainak ezzel a részével tehát nem értek egyet és ismételten hangsúlyozom, hogy az állítólagos Körös-temetkezésekre vonatkozó hazai adatokat kivétel nélkül megbízhatatlannak tartom. Továbbra is fenntartom azt a véleményemet, hogy rendszeresen feltárt teljes Körös-telepet ezidőszereint nem ismerünk, s így nem mondhatjuk ki, hogy a Körös-népnek nem voltak külön temetői.

Nem dönti el a kérdést az a két újabban talált sír sem, amelynek a hallgatóság körében kézzől-kézre adott fényképét az említett előadás alkalmával megvizsgálhattam. A csontvázak kétségtelenül sírban feküdtek. A sírgödröket Körös-cserépanyagot tartalmazó gödör töltelékföldjébe ásták bele. Ilyen kö-

² Csalog J. Móra F. Múz. Évk. 1964—65, 42—43.

³ Csalog J. i. m. 42.

rülmények között tehát későbbi őskori betemetkezések is lehetnének, ha eltekintén a „mellékletektől.”

A mellékletekkel kapcsolatban azonban komoly ellenvetéseim vannak:

Az egyik sír *fenekén* valamilyen edény szája, illetve szájpereme látszik. Feltételezem, hogy ép, vagy málott Körös-típusú edény része. Azt azonban, hogy sírmelléklet lett volna, nem látom bizonyítottnak. A sírmelléklet ugyanis a halott mellé helyezett edény lett volna és így szája nem kerülhetett volna a sírgödör fenekének nivójába. Az edényt teljes egészében a csontváz mellett és nem alatt kellett volna megtalálni. – Az edény „lesüllyedésére” sem gondolhatunk, mert a csontváz nehezebb részei is a helyükön maradtak. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a temetkezés idején a sírfenék talaja már összetömődött és eléggé szilárd volt. – Minden esetre kíváncsian várom az edény fényképét, mert abból is sokra lehet következtetni. Véleményem így is az, hogy az edény a gödör töltelékföldjéhez tartozik.

A második „Körös-sír” fényképe hasonló tévedésről tanúskodik: Ennek is volt egy edény „melléklete”, de lehet, hogy csak valamilyen fél edényről van szó, amely darabokra törött, s a sír földjében, a csontváz *felett* feküdt. Ez sem a mellékleteknek megfelelő helyen állt, vagy feküdt, s mindenhogyan azt a benyomást kelti, hogy a sírgödör betemetésekor a visszahányt földdel került megtaláláskori helyére.

Az adatok, amelyek általános érvényű szabály megállapítását tennék lehetővé ezidőszerint nagy óvatosságra intenek bennünket. Sok megfigyelés utólagos helyreigazítására sincsen lehetőség, mert a régi leírások zöme hiányos, s mert megszövegezésükkör az ásató valamilyen előre helyesnek tartott elgondolás hatása alatt állott. Az irodalomban nyilvántartott magyarországi Körös-„sírok” feltárása az alföldi őskorkutatás hőskorára esik, s így nem véletlenség, hogy nagy részük csak azért minősült Körös-sírnak, mert az emberi csontvázat Körös-cserepeket tartalmazó gödörben, vagy kultúrrétegben találták. Igen jó példa akad erre a Hódmezővásárhely-bodzásparti 1937–1938. évi ásatás publikációjában,⁴ Ebben, a 14. oldalon a következőket találjuk:

„A Pap-féle földön négy sírt találtunk. Ezek közül háromban melléklet nélküli zsugorított csontváz volt. Ismerve a Körös-kultúra temetkezési szokásait, valószínűnek látszik, hogy a csontvázak ebbe a kultúrába tartoznak. Ezt bizonyítja az a nagy mennyiségű, töredék is, ami úgy a sírok környékén, mint általában az összes árkokban előkerült.”

Az a megállapítás, hogy a Körös-kultúra temetkezési szokásait ismerjük, csak feltételezés. Láttuk, hogy Banner a betemetett vermek töltelékföldjében kettesével és hármasával talált csontvázakat is Körös-temetkezéseknek tartotta, sőt azokat is zsugorítottnak nevezte. Kutzian Ida az említett csontvázakat már biztos Körös-leleteknek tartotta.⁵

A törmelékanyaggal betemetett gödrökben talált csontvázak eredetének és korának meghatározása nemcsak a Körös-kultúra vonatkozásában problematikus, hanem a Hódmezővásárhely környékén végzett régebbi feltárásokról több más esetben is ez állapítható meg. Kritikai megtárgyalásuk sok év távlatában, ma, amikor általános érvényű megállapításokra törekszünk azért rendkívül fontos, mert az állítólagos Körös-temetkezések zömét is ezen a vidéken, ugyanaz az

⁴ Banner J. Bádeni sírok Hódmezővásárhelyen, a Bodzásparton, FA. I—II. (1939) 13—18, 19—23.

⁵ Kutzian Ida, A Körös-kultúra. Din. Pann. Ser. II. No 23. 97.

ásató tárta fel. E feltárások módszertani hibáival eléggé későn ugyan, de végre mégiscsak meg kell ismerkednünk.

A bodzásparti 10 edényt tartalmazó állítólagos bádeni sír kérdésével más helyen foglalkozom. E mellékletek nélküli sír gödrét olyan bádeni kultúrrétegbe ásták bele, amely egy leégett bádeni ház omladékát rejtette magában. A 10 edény kivétel nélkül ehhez a házhoz tartozott.

A 3., ugyancsak bádeninek nevezett sír leírását fontosságára való tekintettel szószerint közlöm:

„A Banga-féle földön, egy 190 cm mélységű 290x150 cm átmérőjű, szabálytalan alakú, ellipszis formájú gödör fenekén volt. A gödörből a bádeni kultúra ismert cserepei közt egy – a Pap-tanya sírjából ismert – kannelurás edény is előkerült. A csontváz alig volt zsugorítva. Teljes hossza 160, zsugorítva 132 cm. Hogy valóban ezt a ritust követi, mutatja határozott jobboldalas fekvése. A koponya töredékein kívül a felsőtestből még a kerek csontok is csak rossz töredékben maradtak meg. A lábszárcsontok elég épek voltak s azok elhelyezkedése is a zsugorított helyzetet mutatja, bár az alsó lábszár csak alig volt behajlítva. A csontváz a gödör alján feküdt. Irányítása Ék–Dny. Feje Dny-on volt.

A csontvázhhoz néhány edény és töredék tartozik. Hogy csakugyan sírmellékletek, azt az is bizonyítja, hogy a gödör alsó részében ezeken kívül semmi-féle töredék nem volt s ezek mind egy szintben feküdtek a csontvázzal.

Valamennyi melléklet tört állapotban került a sírba s még az összetartozó részek sem voltak közvetlen egymás mellett.”⁶

E leírás alapján joggal kétségbevonható, hogy a csontvázat bádeni ember maradványnak kellene tekintenünk.

A nagyon mérsékelt kuporítás még nem lenne kizáró ok, de az állítólagos mellékletek állapota és helyzete feltétlenül az. A gödörben talált edénytöredékek semmi esetre sem tekinthetők sírmellékleteknek, mert az összeillő, összeragasztható darabok nem egymás mellett, hanem a gödör töltelékföldjében, különböző helyen feküdtek.⁷ Ezek a darabok nyilván a betemetett gödör töltelékföldjéhez tartoztak, s akkor kerültek megtaláláskori helyükre, amikor a feleslegessé vált régi vermet telihordták valamelyik leégett bádeni lakóház romanyagával. Az ásató, aki nem földprofil mentén, két részben bontotta ki a vermet, nem ismerhette fel a töltelékföldbe utólag beleásott sírgödör alakját, illetve határát. – Csak mellékesen jegyzem meg, hogy az idézett publikációban leírt állítólagos bádeni temetkezési rítus az azóta feltárt számos bádeni sír egyikeben sem volt megfigyelhető.

A már betemetett gödrök lazább, többnyire a felszínen is felismerhető megüppedt földjébe könnyebb sírgödört ásni, mint bolygatatlan talajba. Az ilyen helyek felkutatása aligha lehetett nehéz feladat, ha tekintetbe vesszük, hogy a süppedés folyamata máig sem szűnt meg, s a simára lapátolt ásatási szelvények helyén az őskori gödrök helye olykor szombatról hétfőre is észrevehetően leszáll.

A sírgödörnek utólagos beásása azonban mást is elárul. Ez pedig még a Körös-gödörbe beleásott Körös-sírokra is vonatkozik: A temetkezés idején a kérdéses hely – az elpusztult falurész – aligha volt lakott.

A kétségtelenül szabályos temetkezés maradványának minősülő csontváznak és környezetének pontos megfigyelése tehát elsőrendű feladat. Ezt semmi-

⁶ Banner J. i. m. 15.

⁷ A leletek leírásában, — uo. 15. — erre is megtaláljuk a megfelelő utasítást: Az egyik edény részei pl. „a combsont közepe táján”, „az arc előtt, de attól kissé távolabb”, majd ennél is „távolabb” találták meg.

lyen elmélet sem befolyásolhatja. Még az sem, hogy kivételesen némelyik ún. természeti nép halottait a hulla teljes felbomlásáig a lakóházban tartja, vagy a ház, illetve a tűzhely alá temeti feltehetően azért, hogy a kihűlt tetemnek visszaadja az élet elvesztett melegét. Ismeretes és egyben figyelmeztető példa, hogy ebből a helyenkint előforduló szokásból G. Childe⁸ sem mert általános érvényű szabályra következtetni.

Csalog József

⁸ V. Gordon Childe, Az ember önmaga alkotója. Magyar kiad. Bp. 1968, 55.